

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΡΑ BERGSON

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ότε, κατά τὸν ἑορτασμὸν τῆς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Henri Bergson, γενικὴ ἦτο ἡ ὑπὸ τῶν συγχρόνων μελετητῶν ἀναπόλησις τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ τάσις πρὸς ἔστιν καὶ πρόωρον — μόλις μίαν εἰκοσαετίαν ἀπὸ τοῦ θανάτου του — ἀξιολόγησιν τῆς φιλοσοφικῆς του προσφορᾶς, διεπιστοῦτο, παρὰ πάντων σχεδόν, ὅτι ὁ μπεργκσονισμὸς, ὡς φιλοσοφικὴ θεωρία, ἔχει παύσει νὰ προσελκύη, ὡς εἰς τὸ παρελθόν, τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ὅχι δὲ μόνον τῶν φιλοσόφων. Θὰ πρέπη ἴσως νὰ διαχωρίσωμεν τὸ γεγονός τῆς εὐρυτάτης προβολῆς τοῦ ἔργου τοῦ Bergson ἀπὸ τοῦ γεγονότος τῆς ἀναμφισβητήτως πρωτοτύπου ἀξίας τῆς διανοήσεως αὐτοῦ. Τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐνεφανίσθη ἡ μπεργκσονικὴ θεωρία, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν προσωπικὴν αἴγλην τοῦ φιλοσόφου καὶ τὴν προφορικὴν του διδασκαλίαν· τὸ δὲ δεύτερον προδίδει, καθ' ἑαυτό, μίαν τῶν δυναμικωτέρων φιλοσοφικῶν διανοιῶν. Πρὸς τούτοις, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὰ δυναμικώτερα καὶ ἀντιπροσωπευτικώτερα δημιουργήματα τῆς διανοίας ταύτης ἐγγράφονται χρονολογικῶς ἐντὸς τῆς εἰκοσιπενταετίας ἡ ὁποία διήκει ἀπὸ τοῦ 1889 μέχρι τοῦ α' παγκοσμίου πολέμου. Ἐκτοτε ὁ Bergson δὲν ἠδυνήθη εἰμὴ νὰ διατηρήσῃ τὴν φήμην του. Ἡ διάρθρωσις τοῦ πλαισίου τῆς σκέψεως αὐτοῦ, καίτοι ἀρκούντως ἐλαστικὴ καθ' ἑαυτήν, ἦτο ἤδη λίαν ἐπιτυχής, ὥστε νὰ δεσμεύῃ πῶς τὸν δημιουργόν της, καὶ ὅταν εἰσέτι προσεπάθει ἐν συνεχείᾳ νὰ ὑπερβῇ τὴν περιοχὴν ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχε προηγουμένως κινηθῆ. Ὅτε ἠθέλησε νὰ ἐπιστεγάσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας του μὲ μίαν ἠθικὴν, ἐδημιούργησεν ἔργον σημαντικὸν καὶ μεγαλοφυές, τὸ ἐπιγραφόμενον « Αἱ δύο πηγαὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας », ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1932, τὸ ὁποῖον ὅμως παρὰ τὴν πρωτοτυπίαν του, συγκρινόμενον πρὸς τὰ προηγηθέντα συγγράμματα τοῦ διδασκάλου, ἐμφανίζεται ὡς ἀρχετὰ ξηρὸν καὶ ἐν ταύτῳ αὐθαίρετον καὶ σχολαστικόν. Τοῦτο ἐνέχει μεγάλην σημασίαν, καθ' ἡμᾶς, διότι ἐμφανίζει ἴσως τὸν μέγι-

στον φιλόσοφον τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος, τὸν φιλοδοξοῦντα, διὰ τῆς διδασκαλίας του, νὰ ἀποτινάξῃ τὰ δεσμὰ τῶν διαφόρων «-ισμῶν», ὡς πεσόντα εἰς ἰδίαν παγίδα, ὡς δεσμευθέντα δηλαδή ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπὸ τοῦ δημιουργήματός του, τοῦ «μπεργκσονισμού».

Εἶναι ἐξ ἄλλου ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἡ ὑποδοχὴ ἡ ὁποία ἐπεφυλάχθη ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν φιλόσοφον καὶ τὸ ἔργον του, ἀφορμὴν εἶχε αὐτὴν ταύτην τὴν ἀντίδρασιν τὴν ὁποίαν ἐξεπροσώπει καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ πολυθρῦλτου «Δοκιμίου περὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως», ἐναντι τῶν κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐπικρατησασῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, τόσον τῶν ἰδεοκρατικῶν, ὅσον καὶ τῶν ἄλλων. Δὲν εἶναι τυχαία ἡ ταυτόχρονος σχεδὸν ἐμφάνισις καὶ ἀνάδειξις τόσον τοῦ Bergson ἐν Εὐρώπῃ, ὅσον καὶ τοῦ W. James ἐν Ἀμερικῇ. Εἶναι βεβαίως φυσικόν, αἱ ἐπὶ μέρους συνθῆκαι νὰ ἦσαν διάφοροι ἐν ἑκατέρῃ περιπτώσει, ἐκ τούτου δὲ ἐπίσης ἐξηγοῦνται καὶ αἱ ἀναπόφευκτοι καὶ ἀναγκαῖαι διαφοραὶ κατευθύνσεως τῶν δύο φιλοσοφιῶν. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ἀγνοήσωμεν ὅτι ἀμφότεραι τείνουν εἰς τὸν ἐξανθρωπισμὸν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως¹. Ποίαν φιλοσοφικὴν κατάστασιν ἀντεμετώπιζεν εἰδικώτερον ὁ Bergson περὶ τὸ 1889; Τέσσαρα ἦσαν τὰ κυριώτερα, καθαρῶς φιλοσοφικά, ρεύματα. Πρῶτον, ὁ θετικισμός, ὁ ὁποῖος, διὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Comte, ἐδίδασκεν εἰσέτι τὸ ἄσκοπον καὶ ἀνέφικτον τοῦ ἀντικειμένου τῆς Μεταφυσικῆς, ὡς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον παρουσίαζεν ἡ ἔρευνα τῶν γεγονότων ὡς τοιούτων καὶ ὄχι ὡς ἀναγομένων εἰς τι ὑπεραισθητὸν ἢ ὑπερβατικόν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀξία ἄνθρωπος καθίστατο οὕτω ἐν ἀπλοῦν ἀντικείμενον θετικῆς ἐπιστημονικῆς ἐνατενίσεως, ὡς νὰ μὴ ἀπετελεῖτο οὗτος τοῦλάχιστον καὶ ἐκ βιωμάτων συνειδητῶν, ἐπὶ πλεόν τῶν ἐξ ἀντικειμένου αἰσθητῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα ἐξετάζουν αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι. Ἰδία ὑπὸ τὴν ἐκφυλι-

1. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἐργασία τὴν ὁποίαν ὁ Bergson ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον τῷ 1911 μὲ τὸν τίτλον «Ἐπὶ τοῦ πραγματισμοῦ τοῦ W. James. Ἀλήθεια καὶ πραγματικότης», καὶ ἣτις περιελήφθη ἀργότερον εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ νόησις καὶ τὸ κινεῖν» ἔκδοσιν. Τελευταίως ἐδημοσιεύθη, ὁμοῦ μετὰ τῶν πλείστων ἔργων τοῦ φιλοσόφου, εἰς τὴν λεγομένην «Ἐκδοσιν τῆς Ἐκατονταετηρίδος», ἀρίστην κριτικὴν ἔκδοσιν, μὲ ἐπιμέλειαν τοῦ A. Robinet, Paris P.U.F. 1959, σσ. 1440-1450, εἰς ἣν καὶ ἀναφέρονται πᾶσαι αἱ περαιτέρω παραπομπαί. Πβ. ἐπίσης R. Berthelot, Un romantisme utilitaire. Le pragmatisme de Bergson, 1911. Πβ. G. Pentimalli, H. Bergson, la dottrina della durata reale e i suoi precedenti storici, Torino, Bocca, 1919.

σθεῖσαν αὐτοῦ μορφήν τῆς φυσιοκρατίας (naturalismus), ὁ θετικισμός, ὡς ἐπιστημονισμός, ἀπετέλει καὶ καθαρῶς κοινωνικὸν φαινόμενον, ἐκδηλούμενον, κυρίως διὰ τῆς λογοτεχνίας. Ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ θετικισμοῦ ἐμφανίζεται ἡ θεωρία τοῦ Bergson. Ἀντὶ τῆς ψυχρᾶς ἀντικειμενικῆς θεωρήσεως τῆς ζωῆς, προτείνει, κατὰ τινα «καρτεσιανὸν» τρόπον, ἀμεσώτερον ὅμως, τὴν σύλληψιν τοῦ ἐγώ, ὄχι ὡς ἀντικειμένου μόνον, ἀλλ', ἐν ταῦτῳ, καὶ ὡς ὑποκειμένου. Ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας, κατ' αὐτόν, καθίστανται αὐτὰ ταῦτα τὰ ὑποκειμενικὰ βιώματα.

Δεύτερον, αἱ ἐξελικτικαὶ θεωρίαι, ἰδίᾳ οἷαι ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Spenser. Σημειωτέον ὅτι αὗται ἐξήσκησαν διττὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου: ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπωθητικὴν, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐλκτικὴν. Οὕτω, ἀφ' ἑνὸς μὲν εὐρίσκει οὗτος ὅτι αἱ ὡς ἄνω θεωρίαι προσκτείνουσαν ἀδιστακτικῶς εἰς τὰ τῆς ζωῆς, τὰς διαφόρους ἐρμηνευτικὰς διακασίας, ὅσας εἶχον ἐφαρμοσθῆ ἐπιτυχῶς προκειμένου περὶ τῆς ὕλης. Τὰ αὐτὰ ὅμως κριτήρια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσουν, κατ' αὐτόν, προκειμένου περὶ δύο ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα εἰς τὸν στοχαστὴν ἐμφανίζονται ὡς ὑποκείμενα εἰς καταστάσεις ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους, ἐκ τῶν ὁποίων δηλαδὴ τὸ μὲν ἐμφανίζεται ὡς τι σταθερόν, τὸ δὲ ἕτερον, ὡς ὑποκείμενον εἰς διαρκῆ ροήν¹. Παρὰ ταῦτα, ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἀντίληψις τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς, ἀντίληψις δυναμικὴ, ἀποτελοῦσα τὸν πυρῆνα ἀφ' οὗ ἀναπτύσσεται ὁλόκληρος ὁ ὀργανισμός, ἐν πολλοῖς συνεπῆς καὶ ἐνιαῖος, ὅστις ὀνομάζεται μπεργκσονικὴ φιλοσοφία, δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀγνοήσῃ ὡς ἄμεσον πρόδρομον αὐτῆς τὴν διασκαλίαν τοῦ Spenser². Ὁπωσδήποτε, ἡ ζωὴ, κατὰ τὸν Bergson, εἶναι συνεχῆς ἐξέλιξις ἀπρόοπτος, ὡς δ' ἐκ τούτου δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ ἔρευνα καὶ ἐρμηνεία αὐτῆς νὰ περιορισθῆ εἰς τὰ στενὰ πλαίσια μιᾶς ἐπιστημονικοφανοῦς θεωρήσεως³ ἀφανιζούσης ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως πάντα ἀνθρώπινον χαρακτῆρα.

Τρίτον, ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία καὶ αἱ γαλλικαὶ αὐτῆς προσεκτάσεις. Ὁ Hegel κυρίως εἶχε προσπαθήσει προηγουμένως νὰ θεμελιώσῃ διαλεκτικῶς τὴν συνέχειαν τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος. Αὕτη ὅμως ἐπετυγχάνετο δι' ἁλμάτων καὶ οὐχὶ διὰ κανονικῆς καὶ ὁμαλῆς μεταβά-

1. Πβ. L'évolution créatrice, Εἰσαγ., σσ. 490 - 491.

2. Πβ. Lettre à W. James, 9 Μαΐου 1908, ἐν Écrits et paroles, τ. II, σ. 294.

3. Πβ. H. Gouhier, Εἰσαγωγή, εἰς τὴν «Ἐκδοσὶν τῆς Ἑκατονταετηρίδος», σσ. XIX κ.εξ.

σεως ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην. Ἐξ ἄλλου, τὸ ἐγελιανὸν σύστημα ἐνεφανίζετο ὡς ἐγκεφαλικόν τι, ἐπὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν βασιζόμενον, οἰκοδόμημα, εὐρισκόμενον καὶ αὐτὸ μακρὰν τῆς συνειδησιακῆς πραγματικότητος τὴν ὁποίαν ἀποτελοῦν τὰ ἄμεσα βιώματα. Ἐκ τῆς μᾶλλον ἢ ἥτιον «ἐποχιακῆς» αὐτῆς τοποθετήσεως δὲν ἐσώθη ὁ ἐγελιανισμὸς οὔτε ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐγελιανῶν, ὡς ὁ Hamelin λ.χ., περιορισθέντων εἰς σχολιαστικὰς ἐρμηνείας καὶ ἀναζητήσεις, ἐπὶ γνωσιολογικῶν κυρίως θεμάτων τὰ ὁποῖα, ἀπὸ μπεργκσονικῆς βεβαίως σκοπιᾶς, ἐδίχαζον ἐπικινδύνως διὰ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἀποτελοῦσαν τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς πραγματικότητα εἰς ὑλικότητα καὶ εἰς πνευματικότητα. Σταθερὸν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω, ἥτοι πρὸς συνάντησιν τῶν θεωριῶν τοῦ Bergson, ἀπετέλεσε, ὡς εἶναι φυσικόν, ἡ διδασκαλία τοῦ Schopenhauer, κυρίως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐκ Danzig φιλοσόφου γνωσθεῖσα καὶ ἐκτιμηθεῖσα. Αὕτη προέβαλλε τὴν ἐννοιαν τοῦ ἐνστικτοῦ, ἐννοιαν δυναμικὴν ἐκφράζουσαν τὴν ἀνάγκην τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς, ἥτοι τῆς προωθήσεως τοῦ ὄντος ἐν τῷ κόσμῳ. Μία τοιαύτη ἐννοια θὰ ἦτο ἴσως παραβλητέα πρὸς τὴν τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς, ἐὰν ὁ Schopenhauer δὲν διηυκρίνιζεν ὅτι τὸ ὡς ἄνω ἐνστικτον εἶναι τυφλόν, ὅτι συνεπῶς δὲν ἀποτελεῖ συνειδησιακὸν βίωμα καθαρόν, ἀφ' ἑνός, καί, ἀφ' ἑτέρου, ὅτι πρὸς αὐτὸ ἀντιτίθεται, τρόπον τινὰ ἢ καθαρὰ νόησις, δι' ἧς ἐκεῖνο ἐκμηδενίζεται, ἐπανερχόμενος οὕτω εἰς τινὰ διαρχίαν ἀποκρούουσαν τὴν ἰδέαν τῆς συνεχείας τοῦ σωματικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Τέταρτον, τέλος, αἱ πνευματοκρατικαὶ καὶ ἰδεοκρατικαί, πλατωνικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀριστοτελικῆς προελεύσεως, διδασκαλίαι, ἐπικρατοῦσαι εἰς τὴν πνευματικὴν παράδοσιν τῆς Γαλλίας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Εἶναι γνωστὸν ὁποῖαν ὦθησιν ἔδωκεν εἰς τὰς πλατωνικὰς καὶ ἀριστοτελικὰς μελέτας τὸ ἐκλεκτικὸν σύστημα τοῦ V. Cousin, ἐφ' οὗ ἐπέδρασαν καὶ γερμανικὰ ρωμαντικὰ ἰδεοκρατικὰ ρεύματα¹. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὸν J. Barthélémy Saint-Hilaire καὶ τὸν J. G. F. Ravaisson - Mollien². Ἐκ παραλλήλου, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ μνημονεύσωμεν σειρᾶς ὅλης ἰδεοκρατικῶν καὶ πνευματοκρατικῶν πανεπιστημιακῶν διδασκάλων, τοῦ Lachelier, τοῦ Lagneau, τοῦ Lequier καί, ἐν μέρει, τοῦ Repouviere, οἵτινες συνέδεσαν τὴν πλατωνικὴν καὶ ἀρι-

1. Πβ. E. Moutsopoulos, Le problème du Beau chez Pétros Vraïlas - Arménis, Aix-en-Provence, Ophrys, 1960, σσ. 25 κ.έξ. καὶ 141 κ.έξ.

2. Πβ. κατωτέρω, σ. 201 καὶ σημ. 1.

στοτελικήν διδασκαλίαν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καντιανῆς γνωσιολογίας. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν τελευταίων τούτων θεωριῶν ἦτο ὅτι ἀνεγνώριζον εἰς τὰς νοητικὰς κατηγορίας ἀξίαν ὅλως στατικήν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰ ἰδεατὰ τῆς νοήσεως ἀντικείμενα. Εἰς τὴν πραγματικότητα συνέχιζον τὴν κλασσικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνος, ἣτις βεβαίως ἀνήγετο εἰς αὐτὴν τὴν πλατωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν τοιαύτην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεζητεῖτο νῦν ἡ τόνωσις τῶν ἀπὸ τοῦ Kant καὶ ἐντεῦθεν γενομένων ἀντιληπτῶν νεωτέρων γνωσιολογικῶν θεωρήσεων. Ὅπως δὲ ποτε, εἰς τὰς διδασκαλίας αὐτὰς ὁ Bergson δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ βλέπῃ ἐντεινομένην τὴν φιλοσοφικὴν δυαρχίαν, δι' ἧς ὁ πνευματικὸς βίος καθίστατο ἀφηρημένη πραγματικότητα ἀσχετος πρὸς οἰονδήποτε βίωμα. Καὶ πρὸς τὸ ἀπομονωτικὸν τοῦτο ρεῦμα θὰ ἀντιταχθῇ λοιπὸν ὁ μπεργκσονισμός.

Θὰ προσπαθήσωμεν κατωτέρω νὰ διακριβώσωμεν τὴν στάσιν τοῦ Bergson ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας (τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς συστήσαντες τὸν πυρῆνα τῆς δυαρχικῆς παραδόσεως, ἐξικνουμένης μέχρι τῶν χρόνων του), ἐκπροσωπούμενης κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τῆς πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας. Πράγματι, κατὰ τὸν ἡμέτερον ἐνορασιοκρατικὸν στοχαστήν, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, μέχρι καὶ τοῦ Πλωτίνου¹, ἀποτελεῖ, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἐνιαῖον σύνολον, ἐκφράζον τὴν σχεδὸν γενικὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰς τὸν στατικὸν χαρακτήρα τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, τὸ ὁποῖον διαχωρίζει ἀπὸ τῆς βιουμένης πραγματικότητος, καθιστῶν αὐτὸ ἀντικείμενον καθαρᾶς θεωρήσεως, τοῦθ' ὅπερ ἀντίκειται πρὸς τὴν μπεργκσονικὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος καὶ συνεχείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς. Ἐξ ἄλλου, τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὁποίαν θαυμάζει διὰ τὸ μεγαλεῖον τῶν συλλήψεων αὐτῆς, ὁ Bergson καταδικάζει ὡς ἐκφράζουσαν κατ' ἐξοχὴν τὴν ἑλληνικὴν διανόησιν ἐφ' ἧς, ὡς ἄλλωστε, καὶ ἐπὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων, ἔστω κατ' ἔμμεσον τρόπον, πολλαχῶς ἐπέδρασε². Ἐξετάζοντες λοιπὸν τὴν μπεργκσονικὴν κριτικὴν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας δυνάμεθα, κατ' ἐπέκτασιν, ἄνευ σοβαρῶν κινδύνων παρερμηνείας, νὰ καθορίσωμεν καὶ τὴν στάσιν αὐτοῦ ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως καθόλου. Οὕτω καθορίζοντες τὸν σκοπὸν τῆς παρουσίας ἐρεῦνης εὕρισκόμεθα αὐτομάτως πρὸ μιᾶς σοβαρᾶς δυσκολίας. Ὁ Bergson δὲν εἶναι ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἠσχολήθη συνεπῶς μὲ σύστημα περὶ τὰς πλατωνικὰς ἐρεῦνας

1. Πβ. R. - M. Mossé - Bastide, Bergson et Plotin, Paris, 1959.

2. Πβ. Introd. à la Metaph., IX, σ. 1428.

οὔτε συνέγραψεν ἄρθρον *ad hoc*, ἔστω καὶ βραχύ. Πλὴν μιᾶς σειρᾶς παραδόσεων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας τῆς ὁποίας περίληψιν ἐδημοσίευσεν¹, δὲν ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ ἔργον του εἰμὴ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀσαφεῖς ἐνδείξεις ἀναφερομένας εἰς τὸν ἀρχαῖον φιλόσοφον, τὰς ὁποίας ἐχρειάσθη νὰ ἐπισημάνωμεν χωρὶς νὰ τὰς ἀπομονώσωμεν ἀπὸ τῶν πρὸς αὐτὰς ἐκάστοτε συνδεομένων νοημάτων, καὶ νὰ ἀξιολογήσωμεν μετὰ προηγουμένην ἐρμηνείαν.

Ποῖαι ὅμως ἦσαν αἱ γνώσεις τοῦ Bergson περὶ τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως; Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἀνέγνωσεν ἐμβριθῶς τὸν Ἀριστοτέλη, κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ πρωτότυπον, τοῦτο δὲ συμπεραίνομεν ἐκ δύο λόγων, ἀμέσου καὶ ἐμμέσου: ἀμέσως μὲν ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὴν περὶ «τόπου» ἀριστοτελεῖον διδασκαλίαν ἀφιέρωσεν τὴν συνοδεύουσαν τὸ «Δοκίμιον περὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως» διατριβὴν του², ἐμμέσως δέ, ἐκ τοῦ ὅτι πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἀναφοραὶ εἰς τὸν Σταγίριτὴν ἀνάγονται εἰς θέματα καὶ εἰς χωρία συγκεκριμένα. Τὸ αὐτὸ λεκτέον, ἐν μέρει, καὶ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Πλωτίνου. Ἀντιθέτως, προκειμένου περὶ τῶν πλατωνικῶν ἔργων, ὀλίγαι μόνον παραπομπαὶ ἀναφέρονται εἰς αὐτὰ ἐπὶ λέξει, ἐλάχισται δ' ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ πρωτότυπον. Ἐκτὸς τούτου, καὶ τὰ θέματα τὰ ὁποῖα θίγουν αἱ ὡς ἄνω ἀναφοραὶ εἶναι ὅλως γενικά³. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ προκειμένου περὶ τῶν Ἐλεατῶν, τοῦ Ζήνωνος κυρίως, θεωρουμένου ὡς θεμελιωτοῦ τῆς μεταφασικῆς⁴. Παρὰ ταῦτα ὅμως, αἱ ἐπὶ τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν, κυρίως, παρατηρήσεις του διέπονται ὑπὸ καλοπίστου κριτικοῦ πνεύματος. Περαιτέρω θέλομεν ἐξετάσει αὐτὰς συστηματικῶς, κατὰ κεφάλαια. Ἱστορικὸν ἐξελικτικὸν ἐνδιαφέρον ἐντὸς τοῦ μπεργκσονισμοῦ δὲν φαίνεται νὰ παρουσιάζουν αἱ μπεργκσονικαὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου

1. Πβ. *L'évolution créatrice*, σσ. 761 - 773.

2. *Quid Aristoteles de loco senserit*, Παρίσιοι, 1889, γαλλ. μτφρ., Παρίσιοι, 1949. Ἴσως νὰ πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἐπισημανθῇ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ρευστότητος τοῦ χρόνου συναντᾶται ἤδη παρ' Ἀριστοτέλει (Φυσ., 222 b 39), ὁ ὁποῖος ὅμως τὸν χρόνον θεωρεῖ ψυχολογικῶς διαιρετὸν (αὐτόθι, 218 b 30). Ὡς ἐκ τούτου, ὁ ἀριστοτελικὸς χρόνος δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν μπεργκσονικὴν διάρκειαν.

3. Πιθανὸν νὰ ἐγνώριζε τὸ πλατωνικὸν ἔργον ἐκ μεταφράσεων κυρίως καὶ ἐκ συγγραμμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τοῦ διτόμου ἔργου τοῦ A. Fouillée, *La philosophie de Platon. Exposition, histoire et critique de la théorie des Idées*, Paris, Ladrangé, 1869.

4. *Le mouvement rétrograde du vrai, ἐν La pensée et le mouvant*, σ. 1259, καὶ *La perception du changement*, αὐτ., σ. 1376.

ἀντιλήψεις. Διὸ καὶ ἡ κατὰ ἐνότητας θεώρησις αὐτῶν οὐδὲν ὀλίγον παρακωλύεται. Ἄρκει συνεπῶς, πρὸς τοῦτο, νὰ ἐπισημάνωμεν ὠρισμένας κατευθυντηρίους ἀρχὰς (δυσκόλως, ἄλλωστε, δυναμένας ν' ἀπομονωθοῦν, τοσοῦτον αἱ περὶ Πλάτωνος ἀντιλήψεις τοῦ Bergson ἔχουν συνοχήν ἀδιάσπαστον πρὸς ἀλλήλως) τὰς ὁποίας θὰ πειραθῶμεν νὰ ἀξιολογήσωμεν καθ' ἑαυτάς, πρὸς ἀλλήλας καὶ ὡς πρὸς τὸ σύνολον τοῦ μπεργκσονικοῦ ἔργου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ

Θὰ ἦτο ἴσως ἀδικία νὰ θεωρήσωμεν ἀπλοῦν σχῆμα ἀβρότητας πανεπιστημιακῆς τὸν θαυμασμόν διὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν κλασσικῶν ἐρευνῶν, τὸν ὁποῖον ἐξέφραζε τῷ 1911 ὁ Bergson πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τῆς Ὁξφόρδης, ἐπ' εὐκαιρίᾳ μιᾶς ἐκεῖ δοθείσης ὁμιλίας του. « Μὲ ἐντυπωσιάζει, γράφει σχετικῶς, ἡ βαθύτης καὶ ἡ πρωτοτυπία μεθ' ἧς μελετῶνται ἐνταῦθα οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι »¹. Ὡς παράδειγμα δὲ τοιούτων σοφῶν ἐπιτευγμάτων ἀναφέρει ἐμμέσως μελέτην περὶ τῶν Ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος ἤδη ἀπὸ διετίας τότε ἐκδοθεῖσαν². Δὲν εἶναι, νομίζομεν, τυχαῖον, ὅτι ἡ ἀναφορὰ αὕτη γίνεται εἰς πλατωνικὴν μελέτην. Ἀπλῶς, αἱ πλατωνικαὶ μελέται ἀντιπροσωπεύουν, κατ' ἐξοχὴν, διὰ τὸν Bergson, τὰς ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐρεύνας, ὡς ἀκριβῶς ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὴν πλέον ἀντιπροσωπευτικὴν μορφήν τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως. Περὶ τὸν Πλάτωνα, δευτερευόντως δὲ καὶ περὶ τὸν Ἀριστοτέλη, στρέφεται αὐτομάτως τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ νεωτέρου φιλοσόφου, διότι αὐτὸς συνοψίζει τὰ μέχρι τοῦ Bergson ἐμφανισθέντα φιλοσοφικὰ ρεύματα, ἐνῶ, ἐκ παραλλήλου, ἀπ' αὐτοῦ ἀρχίζουν νὰ ἀναπτύσσονται τὰ σπέρματα τοῦ μεθοδικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα θὰ χαρακτηρίσουν ὀλόκληρον τὴν μετασωκρατικὴν πνευματικὴν ἀνησυχίαν. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ πλατωνικὸς λόγος ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπηχεῖ τὴν ἐπὶ Σωκράτους συντελεσθεῖσαν μεταστροφὴν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις, ἀφ' ἑτέρου δέ, θέτει τὰ θεμέλια τῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως καὶ ἐκφρά-

1. La perception du changement, μέρος I, σ. 1366.

2. Πβ. J. A. Stewart, Plato's Doctrine of Ideas, Oxf., 1909, ἐνθα τρεῖς μνημονεύεται ὁ Bergson. Πβ. καὶ A. Diès, Autour de Platon, Paris, 1927, μέρ. II, κεφ. IV, § 1: M. Stewart et la théorie des idées.